

Univerzita Palackého v Olomouci
Cyrlometodějská teologická fakulta

Katedra křesťanské výchovy

Sociální pedagogika

Lenka Rajsiglová

Neúplná rodina – realita dnešní doby

Bakalářská práce

Vedoucí práce: Ing. David Vorálek

2013

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně a vyznačila jsem veškeré použité prameny a literaturu.

Olomouc

4. dubna 2013

Děkuji Ing. Davidovi Vorálkovi za odborné a vstřícné vedení mé bakalářské práce, za jeho ochotu a strávený čas. Dále děkuji Mgr. Zdeňkovi Glozovi za profesionální dopomoc.

OBSAH

1	ÚVOD.....	1
2	TEORETICKÁ ČÁST	2
2.1	Rodina.....	2
2.1.1	Funkce rodiny	3
2.1.2	Domov.....	4
2.1.3	Současná česká domácnost	5
2.2	Sociální role rodičů.....	7
2.2.1	Role matky.....	7
2.2.2	Role otce	8
2.3	Neúplná rodina	9
2.3.1	Osaměle žijící rodiče	10
2.3.2	Svobodné matky s dětmi.....	12
2.3.3	Ovdovělí rodiče s dětmi	13
2.3.4	Rozvedení rodiče s dětmi.....	15
2.4	Potřeby člověka.....	17
2.4.1	Potřeby dětí.....	17
2.4.2	Potřeby žen	18
2.4.3	Potřeby mužů	20
3	PRAKTICKÁ ČÁST	22
3.1	Výzkum.....	22
3.1.1	Cíl výzkumu.....	22
3.1.2	Metodika výzkumu	23
3.1.3	Vlastní výzkum	25
3.1.4	Závěr výzkumu.....	41

4	ZÁVĚR	44
5	POUŽITÁ LITERATURA.....	45
6	PŘÍLOHY	47

1 ÚVOD

Každý člověk vchází do manželství s představou, že to bude šťastný a stálý svazek. S touto myšlenkou jistě zakládá i rodinu. Bohužel se častokrát stává, že dochází k rozpadu manželství, respektive i rodiny. Mnoho dětí žije v neúplné rodině, a to především kvůli rozvodu rodičů či ovdovění. Roste také počet žen, které usoudily, že bude lepší, když budou vychovávat svoje děti samy, bez ovlivňování otce.

Z této reality vychází i volba mého tématu. Téma má přiblížit stav soudobé rodiny i její pozici ve společnosti. Mělo by poukázat na úskalí, která pro dítě představuje zvláště neúplná rodina a současně také naznačit, jak by měl vypadat nevhodnější vztah mezi rodiči a dětmi. Hlavním cílem této práce je především vystihnout rozdíly mezi úplnou a neúplnou rodinou, zejména porovnat život dětí z neúplných a úplných rodin. O neúplných rodinách se šíří nejrůznější pochybnosti, obzvláště o jejich funkčnosti v oblasti výchovy, proto jsem se rozhodla objasnit tuto problematiku.

V první části vysvětluji pojem rodina z pohledu několika autorů. Dále rozebírám typy rodin a doplňuji je současnými tendencemi. Na tuto část navazuje pojem neúplná rodina a osaměle žijící rodiče. Další část se nazývá rodič pečující o dítě. Na závěr jsem se věnovala potřebám člověka, ať už dítěte, muže či ženy.

Pro získání informací a ověření teoretických poznatků v praxi jsem si zvolila výzkumnou metodu dotazníku, kterou jsem provedla šetřením u žáků 8. a 9. tříd ZŠ Slovan. Dotazníky jsou tvořeny na základě předpokladů a hypotéz. Respondenty jsem si vybrala zcela náhodně. Chci umožnit čtenáři srovnat předvedenou teorii s vlastními zkušenostmi.

2 TEORETICKÁ ČÁST

2.1 Rodina

Slovo rodina je velmi často používaný pojem, setkáváme se s ním takřka po celý život. Je hodně těžké dosáhnout jednotné a přitom obecné definice rodiny, vzhledem k její složitosti. Postoj k rodině je totiž ovlivňován časem, místem, situací, úhlem pohledu, ale i přístupy různých disciplín.

I. Sobotková (2001) uvádí, že rodinný systém spočívá v propojení složek psychologických, sociologických, veřejných i ryze soukromých. Dle M. Rozsypalové (2003) je rodina nejstarší článek společnosti spjatý nejrůznějšími vztahy. Tento článek pak uspokojuje životní potřeby sociálního styku, komunikace, lásky, jistoty, dosažení cílů, životní cesty nebo nalézání smyslu života. V nejširším pojetí je možno rodinu chápat jako celek různých situací, obsahujících dvougenerační soužití, jež má pevný charakter a vykazuje trvanlivé vazby. Jiná definice říká, že je rodina skupina dvou a více osob žijících v jedné domácnosti, kteří jsou propojeni manželskými, pokrevními či adoptivními závazky. „Rodina je zároveň zdrojem nerovností šancí, tedy nejenom jednotkou nerovnosti přítomné, ale i zdrojem nerovnosti reprodukované do budoucnosti“ (Možný, I., 1999, str. 96).

Mezi fenomény současné rodiny patří především její fungování, výběr partnerů, změny v rodičovství, vliv zaměstnanosti žen a sexuální chování párů. Narůstá rovněž dvoukariérových manželství a plánované rodičovství. Stabilita rodiny se snižuje a tím i zakládání rodiny ztrácí ritualizovanou formu. Celkově se tedy mění stavba rodiny. K současné rodině se hodí spíš termín „vztahová“ rodina. Z mnoha příčin má současná rodina sklon k rozpadu, jak uvádí I. Možný (1999). To pak vede ke vzniku neúplných rodin, domácností bezdětných párů či rodin jednotlivců. Nepochybně se tedy role rodiny v socializaci dítěte ustavičně zmenšuje.

I tak je ale rodina pořád nejzákladnější prostředím pro zdravý vývoj jedince a jeho osobnosti. Je prvním přirozeným společenským prostředím a provází člověka ve všech fázích života.

Le Play rozlišil na základě svých monografií tři typy rodin, dle Kimplové, T. (2008):

Příbuzenská rodina – všichni členové pracují ve prospěch rodiny, bez nároků na odměnu. Rodina se skládá ze čtyř generací s více nukleárními rodinami. I po sňatku zůstávají děti pod mocí nejstaršího otce. Stabilita rodiny se řídí tradicí, je vysoká. Rodina poskytuje morální i materiální pomoc slabším příslušníkům, talentovaným členům je ale v jejich rozvoji bráněno.

Nestabilní rodina – žijí v ní rodiče s neprovdanými dětmi. Děti po sňatku opouštějí domov, pak nepocítují již žádné závazky ke svým rodičům a sourozencům. Členové této rodiny nectí rodinné zvyklosti, morálku ani autoritu. Nestabilní rodina nemá dostatečnou pevnost. Rodiče a neprovdané děti většinou umírají opuštěni, jelikož jsou ve stáří často izolováni.

Rozvětvená rodina – základem této rodiny je dům, ve kterém setrvává obyčejně nejstarší syn i se svou budoucí rodinou. Rodinné majetky přechází tedy do rukou jediného dědice. V takovéto rodině žije např. ženatý syn s rodinou, jeho rodiče, svobodní sourozenci, teta, strýc, eventuálně ještě jiné osoby.

2.1.1 Funkce rodiny

Hlavním cílem rodiny je uspokojit potřeby a nároky všech členů rodiny. Rodina musí plnit aspoň zásadní funkce, jež zabezpečují existenci člověka ve společnosti, aby došlo k uspokojení těchto potřeb. Mnohé funkce rodiny se v průběhu doby postupně mění a přetváří.

Funkce rodiny dle Z. Matějčka (1994) a I. Možného (2006):

Biologicko-reprodukční (sexuální) – zabezpečuje udržení života početím a porozením nové osoby. Nelze ovšem jen zplodit a přivést na svět dítě, je nutné zabezpečit mu i podmínky pro jeho vývoj a budoucí život. Tato funkce má zabezpečovat reprodukci lidské populace, ne vždy však musí být spjata přímo s rodinou.

Ekonomicko-zabezpečovací – zajišťuje hmotné zabezpečení, což je hlavně příprava stravy, úklid nebo vedení domácnosti. Tato funkce se vztahuje na všechny členy rodiny, i na děti. Dříve byla podstatnou výrobní složkou. Dnes je rodina závislá spíše na výrobní činnosti společnosti, je tedy vlastně spotřební jednotkou. Rodina si však stále udržuje určité prvky „výroby“, za něž můžeme pokládat nejrůznější domácí činnosti, například úklid či vaření.

Socializačně-výchovná – zahrnuje zájem a péči o dítě, výchovu, porozumění, rozvíjení dispozic či prosazování nejlepšího zájmu dítěte. Tato funkce spočívá ve skutečném zájmu o dítě, jak v rozvíjení jeho schopností, tak i v celkové přípravě na budoucí život.

Emocionální funkce – je nejvýznamnějším faktorem pospolitosti rodiny. Poskytuje citové zázemí a pocit bezpečí a jistoty. U dětí může totiž, při trvalém neuspokojování potřeby lásky a uznání, dojít k psychické deprivaci. Ta se pak může projevit v destruktivním chování, neschopnosti spolupráce či slabé vůli.

2.1.2 Domov

Už jen při vyslovení slova „domov“ se mnoha lidem vynoří spousta vzpomínek, myšlenek a pocitů, které jsou často pěkně, milé a hřejivé. Už jen to slovo samotné má velice silný emocionální náboj. Domov by měl přinášet především radost a vřelost citového pouta. Najdou se ale i lidé, kteří nemají svůj domov, anebo uvažují nad tím, kde je vlastně jejich „doma“. V průběhu života může člověk získat naopak ale i více domovů. Ten, který mu utvořili jeho rodiče, a ten, který připravil sám pro své děti.

Domov dnešních dětí je předznamenán domovu jejich rodičů. Nemusí to být nutně jejich biologičtí rodiče, ale ti, kteří s dětmi žijí, milují je a patří prostě k nim. Tito vychovatelé přenášejí na děti své postoje, zaměření či potřeby. Proto je pravděpodobné, že právě u těch dětí, které prožily hezké dětství a měly příjemný domov, je větší naděje, že také jednou připraví šťastné dětství svých dětem.

Domov pro většinu lidí značí místo, kde jsou naši blízcí. „Ti, kdo k nám patří a k nimž patříme my.“ (Matějček, Z., 1994, s. 12) Je to také místo, kde jsme bráni

takoví, jací jsme. Nemusíme se přetvařovat, ani nemusíme nic předstírat. Tito naši blízcí nás přijímají se sympatií a bez předsudků. Z tohoto vědomí plynou pak i pocity bezpečí, uklidnění, odpočinku a životní jistoty.

Dle Z. Matějčka (1994) mnohdy na domov nadáváme, ale nakonec se téměř vždy projeví jako naše útočiště, místo spolehnutí a sdílené radosti. Domov je zkrátka místo, kde bydlíme a kam se můžeme navracet. Děti v něm poznávají vztahy k prarodičům, příbuzným, přátelům a známým. Tvoří se v něm vlastně historie rodiny. Dítě si tvoří citové vztahy k lidem, kteří s ním bydlí, i k předmětům, které ho obklopují.

Každý domov se charakterizuje trochu jiným denním plánem, pořádkem a životním stylem. Pro dítě není přívětivé, jestliže v rodině nepanuje žádný řád a denní program se ustavičně pozměňuje.

2.1.3 Současná česká domácnost

Dominujícím typem rodinného uspořádání zůstává i nadále dvougenerační rodina. Avšak stále více přibývá domácností v čele s jedním dospělým, nejčastěji s matkou a domácností jednotlivců. Je zaznamenán trvalý pokles podílu rodinných domácností. Podíl domácností neúplných rodin, kdy žije alespoň jeden rodič s jedním dítětem, se téměř zdvojnásobil, v porovnání s minulým stoletím. Nejdynamičtěji však roste podíl domácností jednotlivců. Nárůst domácností jednotlivců je u nás dán tím, že přibývá samostatně bydlících mladých lidí. Současně lidé využívají větší pluralitu životních cílů, mezi nimiž nabývá i na významu profesní seberealizace. Ta vyžaduje vysokou flexibilitu, maximální angažovanost a výkonnost, což je mnohdy obtížně slučitelné s rolí jedince jako plnohodnotného člena rodiny.

I. Možný (2006) zdůrazňuje ve své publikaci, že česká rodina se stále nezapomíná postarat o nejstarší generaci. Často zejména dcery přijmou do své vlastní domácnosti své staré matky či ovdovělé otce.

Matky často pomáhají svým dcerám, osamělým matkám, s bydlením a hospodařením. Dcery, které vyrůstají v rodinách, kde jsou jejich matky rozvedené,

častěji samy takové rodiny zakládají. Velmi často mají partnera, s kterým ale nebydlí. Tato podoba partnerství bez soužití patří mezi další nejčastěji vyskytující se v Česku. Je velmi často způsobena bytovou tísň a vyplňuje období, kdy partneři ještě ekonomicky nedosáhnou na svůj byt. Takových rodin přibývá, ale největší podíl z českých partnerství bez soužití tvoří pořád ještě páry starších lidí a důchodců.

Jako nouzové řešení je však i nadále vnímána neúplná rodina, i přes svou vzrůstající početnost. Pro většinovou populaci je ale často přechodným způsobem rodinného života. Vzrůst podílu neúplných rodin a mladých lidí žijících samostatně je považován za celoevropský trend.

Jak uvádí F. Sigly (1999), současná rodina se někdy spojuje s termínem „krizová rodina“. Tento název plyne z vysoké rozvodovosti, týrání, zneužívání a zanedbávání dětí. Dále z nezaměstnanosti, nedostatku bytů, tolerance mimomanželských vztahů, a z toho pak narození mnoha dětí mimo manželství. Vznikají také další různé formy rodinného společenství a naopak ubývá společně trávený volný čas. Prvorodičky mají dnes vyšší věk a věkové rozdíly mezi partnery jsou velmi časté.

T. Kimplová (2008) se ve své publikaci zabývá současnými tendencemi:

- odkládání sňatků a rození dětí,
- zakládání rodin neformálně, bez sňatku,
- zvyšování rozvodovosti,
- omezování počtu dětí v rodině,
- prodlužování doby, po kterou děti a rodiče žijí spolu.

Takřka všechny tyto trendy upozorňují na prosazování osobních zájmů před zájmy rodinnými.

2.2 Sociální role rodičů

V rodině má dítě možnost poznávat četné množství sociálních vztahů. Modeluje si také své vlastní vztahy k okolí, zejména si pak osvojuje roli matky, otce či někoho dalšího, kdo se na osudu dítěte podílí. Významným a rozhodným faktorem je citová angažovanost na osudu dítěte. To znamená oboustranné předávání emocionálních podnětů a vzájemné citové zaujetí.

Rodič musí být pro dítě autoritou, to je významná podmínka efektivního výchovného vlivu rodičů na jejich děti. V žádném případě se však nesmí zakládat na fyzické přesile rodiče nad dítětem. Nesmí být ani vynucována strachem před trestem. Získání a udržení autority rodičů vyžaduje cílevědomost a vytrvalou snahu, jak uvádí J. Cibulec (1984).

Člověk „dozrává“ po celý život, a to nejen biologicky a psychicky, ale i sociálně. Učí se také rolím odpovídajícím jeho pohlaví, věku a sociálním pozicím, které zaujímá. Mezi hlavní funkce výchovy a vzdělávání se řadí vedení osoby k plnění jeho momentálních i budoucích sociálních rolí.

2.2.1 Role matky

Matka, manželka či žena patří k primárním členům rodiny. Matka nejvíce působí na život dítěte, jak pozitivně, tak i negativně. Má schopnost porozumět dítěti, je pro něj významem něhy. Pro dítě je nezbytná ve všech životních etapách, ve chvílích štěstí, ale i obtíží.

S. Střelec (1992) ve své publikaci zdůrazňuje, že matka má výsadní postavení v rodinné výchově, upozorňuje na to prý už jen ta skutečnost, že jsou děti při rozvodovém řízení obvykle svěřovány do její péče. U dětí nejmladšího věku je nejvýznamnější vliv matky na jejich výchovu. V této době se totiž v povaze dítěte vytváří rysy vyrovnanosti, vytrvalosti a spolehlivosti. Každá delší nepřítomnost matky v tomto období se projevuje nepříznivě na vývinu povahy. Děti samy totiž začínají vyhledávat ostatní děti až kolem tří let. Do té doby jsou silně závislé na nejbližší osobě, obvykle na matce, se kterou jsou nejvíce v kontaktu.

Matka zaujímá celkově důležitější pozice než otec i v následujících obdobích života dítěte. Zůstává výplní citové opory leckdy po zbytek života, i když to v pozdějším věku není až tak znatelné. Matka zastupuje ženský pohled na svět, ženské prožívání a chápání situací. Matka s dítětem hovoří jinak než otec či jakákoli jiná osoba, má jinou barvu hlasu, jinak ho chová a prezentuje dítěti i jiné zájmové aktivity.

Mnohé nynější pracující matky stresuje tradiční role matky. Společnost totiž často nahlíží na matku jako na bytost, která zvládne úplně všechno. U žen může ovšem díky tomuto přístupu vzniknout pocit provinění z nezvládnutí své role. Většina zaměstnaných žen nebuduje svou kariéru kvůli úspěchu, jak si mohou mnozí myslet, ale proto, aby uživily svou rodinu.

2.2.2 Role otce

Stejně jako matku potřebuje dítě i otce. Je pro něj druhým nejdůležitějším člověkem. Jak uvádí Z. Matějček (1994), oproti matce je obvykle hodnotou rozumu. Role otce je pro rodinu nepostradatelná, vnáší do ní mužský prvek. Obzvláště patrné je to v období puberty, kdy děti objevují svou identitu. Zvláště dospívající chlapci vyjadřují výrazněji potřebu otce. Současné děti považují otce především za autoritu, vzor a jistotu, hledají v něm vůdce a ochránce. Nejen chlapci, ale i dívky potřebují vzor muže. Otec by měl být předně náležitým zástupcem mužského světa.

Roli otce nemůžeme podceňovat, jeho výchovné působení je často spojováno s ukázněností dětí. Otec zastupuje zase mužský pohled na svět, mluví jinak než matka, jiným způsobem dítěti projevuje lásku, odlišným věcem se spolu smějí a o jiných věcech spolu mluví. Dítě tak poznává, co je v rodině mateřská role a co zase otcovská.

Každý muž má jiný otcovský styl, avšak rozhodující vliv na jeho výchovný způsob má jeho vlastní otec. Může se tomu bránit, ale tento rys se téměř vždy projeví, i když někdy nevědomě. Otcové jsou důležití, měli by být přítomni u výchovy svých dětí. I když žijí třeba daleko, nadále zůstávají otci. Jestliže otec na svého potomka zapomíná, může mu způsobit ránu, která se už nemusí zahojit.

2.3 Neúplná rodina

Neúplné rodiny existují od nepaměti. Dříve však byla hlavní příčinou neúplnosti rodin smrt jednoho z rodičů. Dnes je tomu jinak, v dnešní moderní době se masově rozšířily rozvody.

Počet neúplných rodin neustále stoupá, tím způsobuje řadu společenských a právních problémů. Z tohoto důvodu se dostávají neúplné rodiny do výjimečného postavení. Byly zařazeny mezi tzv. „ohrožené typy rodin“, kam patří i rodiny na prahu důchodového věku, rodiny začínajících podnikatelů, rodiny s nezaměstnaným členem nebo mladé rodiny se ženou na mateřské dovolené.

Život v neúplné rodině je dnes sice běžný, ale je stále znepokojující. Rodiče i děti z takovéto rodiny jsou většinou společensky znevýhodněni, mají materiální nouzi a zejména jsou vystavováni citovému stresu.

I. Možný (1999) pokládá za neúplnou rodinu domácnost, kde žije jen jeden rodič a dítě nebo děti. Častokrát je to rozvedená žena, ale narůstá i domácností svobodných matek.

Mnoho psychologů prohlašuje, že je dítěti lepší v neúplné rodině než ve špatně fungující, což je nepochybně pravda. Mnohé matky samoživitelky učiní jistě svým potomkům lepší dětství, než kdyby žili ve špatně fungující kompletní rodině. Pokud rodič samoživitel a dítě láskyplně spolupracují, přispívají k tomu, aby i neúplná rodina fungovala tak, jak má.

Dle Z. Matějčka a Z. Márové vzniká neúplná rodina, když:

1/ neprovdaná matka žije sama s dítětem nebo s dětmi,

2/ rodina neplní svou úlohu, jeden z rodičů opustil zbytek rodiny nebo žije s někým jiným, může být také pracovně dlouhodobě nepřítomen nebo ve vězení atd.,

3/ rodina se rozpadá: přirozenou cestou, tzn. smrt jednoho rodiče nebo nepřirozenou cestou, tzn. rozvodem.

2.3.1 Osaměle žijící rodiče

H. Smith (2004) ve své knize uvádí, že v každé dvacáté rodině žije osamělý rodič a šest ze sedmi osamělých rodičů tvoří ženy. I když většina z nich jsou chudé, snaží se dobře starat o své děti, dopřát jim vše, co mohou, i přes své omezené zdroje. Za osamělého rodiče se považuje rodič, který je svobodný, ovdovělý či rozvedený, pokud nežije s druhem nebo v registrovaném partnerství.

Rozpad vztahu je obtížný pro každého, i pro toho, kdo rozchod podnítl, i když si to někdo myslet nemusí. Osamělí rodiče často prožívají smutek, zklamání, někdy dokonce i zoufalství či úzkost. „Všichni víme, co to je prožívat úzkost – žaludek na vodě, bušení srdce, nepříjemné pocity nebo nezřetelný, ale vytrvalý pocit bezmoci.“ (Emanuel, R., 2002, s. 85)

J. Marhounová (1988) výrazně upozorňuje na to, že osamělé matky někdy mylně používají scestné a přímo patologické výchovné postoje. Některé případy jsou skutečně otřesné. Například, že dítě muselo doma chodit v rukavicích, aby prý nic neumazalo. Jiná osamělá matka přiznala, že nechodila s dítětem vůbec ven, aby se do bytu nenanosila špína. V takových případech, ztráta druhého z manželů, je pro dítě skutečně neštěstím. Není tady druhý rodič, který by třeba vymezil potřebnou hranici. Osamělý rodič také velmi chybuje tím, vyžaduje-li po dítěti, aby mu řeklo, zda má raději jeho nebo druhého rodiče. Ve většinou dětí stejně řeknou, že mají rády oba stejně. Některé osamělé matky navíc, s postupem let, přidělují svým synům pravomoc. Přestože jde stále o děti, snaží se z nich činit dospělé, a tím pádem jim také ještě ubírají léta spojená s dětstvím. Tento způsob výchovy také není vhodný, jakmile bude mít chlapec svou vlastní rodinu, bude až přehnaně vyžadovat podřízené chování všech ostatních. Není také dobré ovlivňovat dítě proti druhému z rodičů nebo mu záměrně zabraňovat kontaktu s ním.

Rodič, který pečuje sám o dítě, může mít pocit, že je neúspěšný. Je to pochopitelná reakce člověka, který není součástí hlavního proudu společnosti, a proto se může cítit nedoceněný a méněcenný. Avšak neustálé rodičovské hádky by mohly ohrožovat jistotu a někdy i bezpečí dítěte, stejně jako život s rodičem, který se potácí v depresích nebo nezvládá svou těžkou životní situaci.

Matky pečující o dítě

Matky samoživitelky jsou mnohdy zoufalé nad nelehkým posláním, které před nimi leží. Počítají s tím, že je čeká kritická doba, ale často neočekávají hluboký pocit osamělosti a nedostatek sebedůvěry. Téměř všechny mají největší starost o děti, vždyť mají odpovědnost za celou rodinu. Postupem času ale tyto pocity zeslábnou, naroste jim sebedůvěra a naděje v nový život.

Najdou se ale i takové matky, které doufají v usmíření. I jiné, které se k bývalému manželovi cítí stále citově připoutány. Mnoho matek stále miluje otce svých dětí, ale nemohou s nimi žít, protože jim už prostě z nějakého důvodu nevěří. Všechny tyto matky mají na paměti hlavně to, že se chtějí rozvést, ale nechtějí ublížit především dětem. Po nějakém čase však mnoho žen přizná, že nejlepší věc, která je kdy potkala, byl rozvod.

Většina dětí chová k matkám kladné pocity. Často si dělají starosti, jak to všechno jejich maminky zvládnou. Stává se, že se dokonce obávají toho nejhoršího, aby maminka také nezemřela. „Mám o ni strach, je jediný člověk, na kterém mi záleží.“ (Smith, H., 1999, s. 88) Jsou ale i takové děti, které obviňují své matky z rozchodu rodičů.

Otcové pečující o dítě

Pro osamělého muže je často role dobrého otce obtížná. Mnozí otcové se musí teprve učit věnovat dětem svůj volný čas nebo jim dávat najevo své city. Otcové většinou totiž nebyli zvyklí vyjadřovat své pocity slovy. Raději než o svých citech hovořili o praktických záležitostech. Mnoho otců totiž nikdy nepředpokládalo, že by na ně někdy přešla každodenní starost o děti. Mohou mít občas také pocit, že ačkoli se snaží uskutečnit změny, zatím moc neuspěli.

Aby bylo dítě v duševní pohodě, musí otec ocenit například pomoc dítěte v domácnosti. Měl by také uvažovat o tom, jak se asi dítě cítí při všech jeho zadávaných úkolech. Dítě by totiž nemělo být přetěžováno nadměrnou odpovědností, mělo by si užívat radost z dětství. Samozřejmě se dítě musí podílet na chodu domácnosti, ale úměrně svému věku.

I když se dítě většinou upne jen na jednu hlavní pečující osobu a jen jeden rodič je „ten hlavnější“, ideál péče bude vždy „půl na půl“.

Z pohledu výchovného působení rodiče na dítě se může na první pohled jevit výhodou skutečnost, že výchova jedním rodičem je vlastně prospěšná, protože je „jednotná.“ Opak je však pravdou. Ve funkčních úplných rodinách je tu druhý rodič, co by druhá dospělá osoba, druhý názor, postoj, úhel pohledu. Druhý rodič plní funkci jakéhosi regulátora druhých očí a druhých uší. V neúplné rodině však nechybí jen druhá dospělá osoba, ale zároveň i tento „regulátor“. Právě tato situace se jeví jako potenciálně největší riziko v souvislosti s výchovnými nedostatky.

2.3.2 Svobodné matky s dětmi

Svobodné matky jsou ženy či dívky, které se nemohly nebo nechtěly provdat za tatínka svých dětí, eventuálně za jiného muže. A to z jakéhokoliv důvodu. Děti tedy vyrůstají pouze s matkou, jež nemůže otce nikdy plně nahradit. Svobodné maminky většinou však tvrdě platí za nevhodnost výběru partnera. Musí být proto vnitřně velmi silné a samostatné.

Někdy i nepřející veřejnost brání svobodným matkám začít další partnerský vztah, který by vedl třeba i ke spokojenému manželství. Svobodná maminka si zasluhuje hlavně takového muže, který by převzal část její zodpovědnosti.

Zůstat svobodnou matkou dříve připomínalo něco „nenormálního“, dnes je to považováno vcelku za samozřejmost. Svobodné matky byly v minulosti odsuzovány a ani jejich děti na tom nebyly zrovna nejlépe. Od dětství je pronásledovalo to, že právě ony nemají otce a byly jakýmsi vydědenci společnosti. Ale to, co bylo v minulosti nepřijatelnou potupou, dnes vnímáme naprosto přirozeně. Na matky, ani na jejich děti bez otců, už se téměř nikdo nedívá „skrz prsty“. A život bez otce nemusí díky společnosti, ve které žijeme, znamenat ani finanční strádání. Dnešní novodobé svobodné matky nemusí vůbec odpovídat staré představě o neprovdaných dospívajících dívkách, které jsou doslova závislé na sociální podpoře. „Mít děti za svobodna“ se již nepokládá za žádnou velkou „ostudu“, některé populární

osobnosti tomu dokonce dělají reklamu. Dnes jsou ženy vzdělanější a soběstačnější z finančního hlediska, proto už manželství není nutným předpokladem k mateřství.

Najdou se i takové svobodné matky, které se nechtějí provdat ze své vlastní vůle. Jsou to obvykle ty, které samy pocházejí z rozvrácených rodin. Tyto matky nechtějí, aby jejich děti zažívaly citové trauma, způsobené rozchodem rodičů, které ony sami kdysi zažily. Některé ženy se však staly svobodnými matkami zcela nedobrovolně, jelikož je manžel opustil. To, ale že někdo vychovává děti sám, však v žádném případě neznamená, že bylo jeho rozhodnutí sobecké a záměrné. A to, že některé děti pochází z neúplných rodin, nemusí také vždy nutně znamenat, že jsou zanedbané či neukázněné.

J. Marhounová (1988) upozorňuje na fakt, že některým ženám se musí objasnit nárok každého dítěte na maminku i tatínka. Zejména kvůli tomu, aby se dítě umělo chovat k ženám i k mužům. Svobodné matky by měly taktéž dopředu zvážit, jak budou dál žít se svým dítětem.

Svobodné matky mají sice finanční ale i jiné výhody, avšak nejsou nikterak závratné. Ale i proto možná mnoho nastávajících maminek zvažuje, zda uzavřít sňatek, či být matkou samoživitelkou.

2.3.3 Ovdovělí rodiče s dětmi

Vysoká úmrtnost mužů v kombinaci s dalším sňatkem, v nichž se narodily děti, má za následek vysoký růst počtu neúplných rodin, vysvětluje J. Marhounová (1988). Dále sděluje, že „na jedné straně dochází k růstu neúplných rodin jako celku, na druhé straně se vytváří stále silnější sociální skupina vdov s dětmi, kterou starší generace v takové míře neznaly, poněvadž děti v době úmrtí otce bývaly naprostou většinou nezávislé“. (Marhounová, J., 1988, s. 47)

I děti z rodin, kde jeden z rodičů zemřel, prošly dlouhodobou zátěžovou situací. Tyto děti prožily šok ze ztráty rodiče, s nímž se musely časem vyrovnat. Musely se doslova přizpůsobit nové situaci, a to jedině tehdy, kdy se smířily s tím, že už se nikdy nevrátí to, v čem doposud žily. Z tohoto důvodu je nejlepší udělat „tečku“ za dosavadním životem. Kultura společnosti nabízí v takových

situacích rituál, což je pohřeb, který je symbolem ukončenosti. Bez ukončenosti lze totiž jen velmi obtížně nově začínat. Pohřeb učí děti brát smrt jako přirozenou součást života. Na šokující situaci, jako je smrt, reagujeme nejdříve negativně, doslova tohle sdělení nepřijmeme. Až na pohřbu si připustíme, že je to skutečně pravda. G. Music (2002) uvádí ve své publikaci, že se musíme snažit změnit lidské neštěstí na „obyčejnou nespokojenost“.

Nejlepší typ neúplné rodiny, z hlediska výchovy a socializace, je rodina, v níž jeden rodič zemřel. Což je docela smutné. Dítě má oba rodiče, i když je už jeden mrtvý. Žijící rodič se zpravidla řídí zásadou „o mrtvém jen dobře“, a tak nepřipomíná jeho špatné vlastnosti. Dítě, i s ovdovělým rodičem, se většinou dál stýká s oběma prarodiči i s ostatním příbuzenstvem. Zachová se mu tak idea rodinného života a má mnoho rolových vzorů. „Bolestem v životě se nelze vyhnout, aniž by za to člověk něco nezaplátil. Bolestem je třeba se postavit a díky tomu se život stává bohatším.“ (Music, G., 2002, s. 57)

Pozůstalý rodič se cítí strašně sám, má pocit, že nemá nikoho, kdo by ho zastoupil. Musí však věřit, že dojde časem k zahojení ran, které mu osud přinesl. Osamělému dospělému může delší čas trvat, než se vzbudí. Čeká ho ještě dlouhá bolestná cesta. Obzvláště, pokud má pocit, že ho zesnulá osoba v životě hodně obohatila. Někteří se s takovou životní příhodou nedokáží srovnat po zbytek života. V počátečních dnech ovdovělým obvykle napomáhají příbuzní, kamarádi či sousedi. Dávají neúplné rodině tolik nezbytný pocit sounáležitosti. „Člověk, jenž prostřednictvím bolesti vnitřně vyzrál, dokáže si pak jasně formulovat to, co chce, a dokáže se toho také odvážit.“ (Marhounová, J., 1988, s. 68)

Hodně rodičů se po smrti svého partnera zavazuje, že setrvají do konce života sami. V tomto předsevzetí se ukrývá povětšinou závazek „dobře vychovat potomka“. Dospělí by ale neměli vyměňovat kvalitu svého skutečného života za kvalitu života dítěte. Poněvadž dětem, které dlouhodobě setrvávají v neúplné rodině, mnohdy schází zkušenost partnerské komunikace.

2.3.4 Rozvedení rodiče s dětmi

Dle J. Marhounové (1988) jsou na tom o něco málo lépe děti rozvedených rodičů než děti svobodných matek, pokud teda zažily alespoň pár let rodinného klidu. Nejsou na tom ale zase o moc lépe, protože si na druhou stranu musely projít těžkým a mnohdy táhlým rozvodem, obdobím nejistoty a úzkostí. A díky tomu, mohou mít svůj názor na jednoho z rodičů zcela zkreslený.

Muži i ženy si začínají uvědomovat sníženou závislost žen na manželství, a to díky rychlému vzrůstu zaměstnanosti žen. Takže i žena se stala nositelkou informací z vnějšího světa, která ekonomicky podporuje rodinu a zajišťuje rodině spojení s okolím. Oproti mužům, ženy však častěji trpí únavou, která má za následek poruchy úsudku, zvýšenou dráždivost či nepozornost. Tyto příznaky únavy pochází z množství a náročnosti práce, dlouhodobého působení neřešených konfliktních situací nebo z trvalého psychického napětí. Proto se psychické vyladění mladé ženy, zejména matky, výrazně odráží v harmonii celého rodinného života.

J. Klimeš (2005) se přiklání k tomu, že vztah partnerů se může dostat do situace, v níž se jeho ukončení jeví jako jediné řešení. Zdůrazňuje především to, že vzniklé škody musí být minimalizovány.

Také muži prochází porozvodovými adaptačními obtížemi. Avšak výzkumníci mají větší zájem o problematiku žen. Důvodem je asi skutečnost, že ženám jsou častěji svěřovány do výchovy děti a tudíž psychické obtíže matek bezprostředně ovlivňují kvalitu výchovy. Reakce na rozvod, jakožto zátěžovou situaci závisí na mnoha faktorech. Do těchto faktorů patří především pohlaví, věk, citové vazby či osobnostní rysy. Působení psychicky nevyrovnaných rodičů nevede jistě k dobrému psychickému vyladění dětí. Neprobouzí se u nich tak pocit radosti a životního optimismu. Často takoví rodiče předávají svým dětem naopak úzkost a obavy, doslova tím rodiče nakazí své děti.

Stres z rozvodu a z nové porozvodové situace by měl proběhnout co nejrychleji a bez nežádoucích jevů. Většinou bývá totiž obtížný a zdoluhavý. Špatné přizpůsobení na porozvodovou situaci může mít totiž za následek odklon od světa lidí a přilnutí k světu věcí (J. Klimeš, 2005).

Téměř vždy neodchází oba partneři z manželství najednou. Jen jeden z nich je většinou připraven k odchodu, druhý ještě netuší ani jeho úmysly, je tudíž na tuto situaci zcela nepřipraven. Ještě dlouho po rozvodu obvykle zvažuje, zda udělal vše proto, aby manželství zachránil. Toto období je pro některé ženy či muže prvním obdobím samoty, které doposud zažili. I. Plaňava (1994) také zdůrazňuje, že nejtěžší chvíle pro děti nastanou bezprostředně hned poté, co se jeden z rodičů odstěhuje.

P. Šmolka (2003) se ve své publikaci vyjadřuje k rozvodu, popisuje v ní tzv. rozvod na zkoušku. Jeho podstatou je navození takového režimu, který by byl co nejpodobnější běžné porozvodové situaci. Tento „rozvod na zkoušku“ zahrnuje například přerušování soužití ve společné domácnosti, vymezení práv a povinností vůči dětem nebo omezení kontaktů obou dospělých. Takovéto počínání je jistě dobrá zkušenost. Prožijete vše, co by asi po rozvodu nastalo. A hlavně zjistíte, zda skutečně chcete, aby rozvod proběhl.

V době rozvodového rozhodnutí panuje v řadě domácností chaos, nepřátelství, sabotážství a dezorganizace ve všech oblastech rodinného života. Soudní proces často zvyšuje nenávist a zintenzivnění boje mezi manželi. Po odchodu jednoho člena z rodiny se většinou ti zbylí k sobě přiblíží. To je zcela přirozená reakce. Ti zbylí mají většinou pocity sebelítosti, nejistoty, úzkosti, ale také zloby a vzteku. Tyto city jsou zcela pochopitelné.

I Plaňava (1998) a L. Janáčková (2008) se shodují na tom, že rozvedená domácnost bez muže je nejčastější, a že většina mužů se ožení podruhé, ne dlouho po rozvodu. Někteří z těchto mužů se nadále považují za otce a mají vážný zájem o dítě z původního manželství. Naopak jiní přerušují úplně kontakty s dětmi z prvního manželství nebo je jen minimalizují, doslova proto, „aby se neřeklo“. To, že otec odejde z rodiny, berou děti mnohdy jako zradu. Je to pro ně rána, která se nikdy nezahojí.

Mnoho dětí zažilo a ještě zažije rozpad manželství svých rodičů. Děti se málokdy plně smíří se skutečností, že se jejich rodiče vážně rozešli. Tato vzpomínka pro ně zůstane napořád jakýmsi handicapem, jehož následky je možné zvládnout či zmírnit, ne však zcela vymazat.

2.4 Potřeby člověka

Zdravý člověk neustále uspokojuje své potřeby, které mají pro něho různou hodnotu. Některé potřeby chápe jako nutnost, tj. spánek, jídlo, pití. Dokud jsou tyto potřeby uspokojeny, příliš se jimi nezabývá. Jejich uspokojování je automatické. Pokud člověk uspokojí základní potřeby, nutné ke každodennímu životu, je schopen uspokojovat potřeby vyšší. Vyšší životní potřeby jsou životní cíle, přání, tužby. Jsou trvalé, vědomé a záměrné, člověk jim věnuje mnoho pozornosti a sil. Zdravý člověk je schopen si své cíle a potřeby sám uspokojovat. Základní potřeby biologické musí být plně uspokojeny, aby mohl člověk vůbec přežít. Základní potřeby psychické musí být uspokojovány, aby se mohl vyvíjet v psychicky zdravou a zdatnou osobnost, jak uvádí Z. Matějček (1989).

Potřeby člověka jsou velmi nutné v životě člověka, vyplývají z nedostatku nebo nadbytku. Neuspokojování potřeb se odráží na psychice. Lidské potřeby nejsou neměnné, vyvíjejí se, v průběhu života se potřeby mění. Život člověka je naplněn neustálým uspokojováním různých potřeb.

Rodinu charakterizuje situace, kdy vychovatelé uspokojují potřeby dítěte, a kdy soužitím s dítětem jsou současně uspokojovány potřeby jejich.

2.4.1 Potřeby dětí

Jak uvádí Z. Matějček (1994), děti potřebují mnoho věcí, ale ze všeho nejvíc jistotu ve vztazích ke svým lidem. Lidské mládě potřebuje mít „svoje“ lidi, kteří by mu poskytli ochranu a pomoc, aby přežilo. Protože ono samo je bezmocné. Těm „jeho“ lidem na něm však musí současně také záležet. Takto se nazývá lidská mateřská láska, která přináší vzájemné uspokojování psychických potřeb. Již malé dítě je vybaveno pro lidský vztah. Mateřské chování má celou řadu prvků, které nejsou naučeny, ale jsou spontánní. Mateřské chování je dokonale přiměřeno chování dítěte. Jestliže však matka není takto disponována ke svému dítěti, potom mu nerozumí, reakce nefunguje a vzniká napětí a zmatek. Ani matka, ani dítě si vzájemného vztahu neužijí a výchova se nedaří.

Děti potřebují přítomnost někoho, kdo jim bude dárcem jistoty a na koho se mohou kdykoli spolehnout. Potřebují prožívat životní princip důvěry. Totiž „pro dítě je rozhodující psychologické rodičovství, založené na vnitřním, psychickém, citovém přijetí dítěte, a nikoliv jen biologické rodičovství“. (Matějček, Z., 1994, s. 15)

Děti z rozvedených rodin často zažívají otřesy, traumata, konflikty či frustrace, které plynou z domácího napětí. Jejich problémy jsou většinou zjevné a dramatické. Začátek jejich života byl u většiny ještě dobrý, rodiče se měli rádi a měli rádi i je. Pocit jistoty a bezpečí jim nechyběl, vyrostly v ovzduší citového zájmu a vřelosti. Jejich postižení je zasáhlo tedy až později v životě. Zejména mladí lidé by měli tedy očekávat od života to, co chtějí. Mít děti, které chtějí mít, s tím, s kým je chtějí mít, a v době, která je pro ně vhodná. Na děti by měli být zejména vnitřně připraveni.

Po rozvodu často pokračují konflikty mezi již rozvedenými rodiči. I přes jejich neshody, by si rodiče měli uvědomit, že je rozvod nezbavil rodičovských povinností. Rizikovými rodiči jsou zajisté alkoholici a toxikomani, rodiče mladiství, povahově nezralí, na rodičovství nepřipravení, se zájmy ještě dětskými. Děti, které jsou vychovávány bez lásky, předávají svoji ne-lásku z generace na generaci. Mnozí lidé v dětství krutě trestaní, se často sami dopouští hrubého násilí na vlastních dětech.

„U dítěte bez rodiny a bez lidí angažovaných na jeho osudu, u dítěte vyrůstajícího v péči odborné, leč neosobní, je tomu jinak. Žije přítomností, budoucnost je zkrácena tak od neděle do neděle – a minulost není!“ (Matějček, Z., 1994, s. 41)

2.4.2 Potřeby žen

P. Šmolka (2005) tvrdí, že téměř každý potká za celý svůj život 100 až 150 osob, s nimiž by měl klidné a spokojené soužití. Jenže nejsme bohužel nadáni nadpřirozenou schopností, která by viděla do duší našich potenciálních partnerů. I reálné životní situace jsou mnohdy málo platné. Asi polovina všech partnerských

kolapsů, krizí a rozvodů je ale skutečně „chybou výběru“. Obzvláště, pokud si zvolíme partnera z okruhu vysoce rizikového. Člověk nesmí mnohdy zapomínat na to, že si vybral partnera podle sebe. Někdy podobného sobě samému, jindy zase naopak doslova kontrast.

V počátku vztahu nás přitahují na partnerovi právě ty vlastnosti, které sami nemáme. Ale jakmile se nám partner zevšední, stává se, že právě to, co nás přitahovalo, nám začne vadit. Někdo je vznětlivější a odolnější, jiný spíše umírněnější, křehčí a snadno zranitelnější. Pro partnerský výběr mohou mít tyto charakteristiky téměř osudový význam.

E. Matějková (2007) se s P. Šmolkou (2005) shoduje na tom, že s věkem se většinou temperamentové rysy nadále zvýrazňují a prohlubují. Něco lze předvídat již v době známosti, něco lze možná rozpoznat při pokusech o soužití tzv. na zkoušku, mnohé může však zaskočit až po letech soužití.

Mnohdy se dají dohromady partneři, kteří mají těžké slučitelné charakteristiky, přesto každý sám za sebe by mohl dobře fungovat s někým jiným. Mladý zamilovaný člověk však neuvažuje nad tím, zda udělal úspěšný partnerský výběr. Avšak máte-li vedle sebe někoho, s kým již léta celkem spokojeně žijete, někoho, kdo je celkem tolerantní, pak raději nespekulujte o kvalitě své životní volby a važte si toho, co máte.

Ženy prý touží po tom, co nemají. Muži by však možná dodali, že ženy vůbec neví, co si vlastně mají přát, ale nedají si pokoj, než toho dosáhnou. Někdo si může myslet, že jde o ženskou rozmařilost. V určitém období života ženám totiž průměrní muži připadají poněkud fádni. V plodnějším období hledají hlavně záruku reprodukční úspěšnosti. A naopak v méně plodném období dávají přednost mužům jemným, citlivým a pečujícím. U mnoha žen se můžeme setkat s názorem, že jim na vzhledu vůbec nezáleží. „Hlavně, aby byl hodný, pracovitý, tolerantní, možná i kapku solventní, měl vztah k dětem a navíc ještě asi tak 127 dalších pro vztah podstatných vlastností, a pak už je vlastně jedno, jak vypadá.“ (Šmolka, P., 2005, s. 26) Je pravda, že mezi partnery je doslova žádoucí fyzická přitažlivost. Ale je hodně riskantní vybírat si partnery pouze podle vzhledu, i když „mnohý dívčí idol

během pár let manželství úspěšně zfotovatí, nejedno čelo končí až kdesi na zátylku a dokonce i ty svaly už dávno nejsou, co bývaly.“ (Šmolka, P., 2005, s. 27)

Každá žena touží po něčem trochu jiném, ale přesto podobném. Některá touží po tom, aby s ní partner občas poseděl a popovídali si. Potřebuje mu sdělit, co cítí, co prožívá, co ji trápí a co naopak těší. Jiná žena touží po duševním porozumění. Potřebuje mít pocit, že je svým partnerem akceptována, že s ní sdílí její pocity, starosti i radosti. Chce oporu a souznění. Další žena zase vyžaduje lásku. Je pro ni důležitý pocit, že vše, co pro ni muž činí, dělá především z lásky. Najdou se i ženy, které touží po takovém muži, který by vycítil, co zrovna potřebuje. Takových mužů, kteří však správně vycítí, co si žena přeje a po čem touží, je velmi málo. Ženských potřeb, očekávání a tužeb je naopak zase velmi mnoho.

2.4.3 Potřeby mužů

I muži touží v každé jejich vývojové fázi po něčem jiném. Běžný muž touží většinou po úspěchu, klidu a spokojeném dožití. U některých mužů se můžeme setkat s touhou hnízdového a rodičovského pudu.

Muže zcela jistě zajímá vnější ženský design, ale i budoucí poklidné rodinné zázemí. V době známosti dávají muži přednost ženám povahově vyhraněným, pro trvalejší vztah naopak ženám „umírněným“. Některé povahové vlastnosti, jak muže, tak i ženy, jsou výrazným předpokladem pro harmonický vztah. Soužití mezi partnery mohou ovlivnit i přílišné rozdíly zájmů, hodnot a postojů, ani velkorysost nepomůže. Po prvotní zamilovanosti se však téměř vždy projeví věkový, vzdělanostní a zkušenostní rozdíl. Obecně se říká, že pokud má muž uspokojeny základní potřeby, většinou již nevymýšlí další vylomeniny.

Někteří muži touží po stálém obdivu. Jak říká P. Šmolka (2005, s. 121), „běžný muž je tvor ješitný, obdivu a uznání potřebný“. Ženy by je mnohdy rády obdivovaly, avšak kdyby bylo prý za co. Jiní muži touží po tom, aby je ženy nezatěžovaly starostmi. Nesnáší totiž, když se na ně valí přemíra starostí. Další muži touží mít sex, kdy se jim zachce. Občas se však bohužel stává, že jen to je

forma jejich vzájemné komunikace. Téměř většina mužů ale touží po tom, aby bylo doma uvařeno a uklizeno, a pokud možno ještě i „voňavoučko“.

Pokud tedy toužíte po ideální partnerce, není nic snazšího než potkat takovou, která vás dostatečně fyzicky přitahuje, je úspěšná, imponuje vás, nemá mnoho záporných vlastností, je vyrovnaná, má přiměřené partnerské zkušenosti, hodí se k vám věkem, vzděláním, názory a hodnotami, máte společné životní cíle a rozumíte si v intimním soužití. Musíme mít ale neustále na paměti, že „opustit nereálné ideály bývá tisíckrát snazší než se pokoušet opravovat reálného partnera“. (Šmolka, P., 2005, s. 127) A navíc žít s dokonalým partnerem by bylo jistě dost příšerné.

E. Matějková (2007) uvádí ve své knize několik pilířů dlouholetého vztahu. Patří mezi ně například společné plány, které označuje jako životní půdu vztahu. Dále pak podobný životní styl a hodnoty, ty jsou důležité v každodenních maličkostech. Neodhalíme je na prvních schůzkách, ani nejsme schopni je popsat. I přátelství a zodpovědnost je nosná součást vztahu. Je to jistota pomoci a podpory druhému. Sexuální přitažlivost také patří do pilířů dlouholetého vztahu. V začátcích vztahu nám pomáhá překonat odlišnosti v partnerově chování, pomáhá vztah vůbec začít. Nesmíme zapomínat také na emocionální otevřenost a toleranci. Potřeby se věkem mění, starší lidé potřebují především potřeby sociální, komunikace a vztahů s dalšími lidmi, také i potřeby bezpečí, důstojnosti, vážnosti, respektu, ale i základní potřeby biologické, jako je zajištění jídla a hygieny.

3 PRAKTICKÁ ČÁST

3.1 Výzkum

V následující části bakalářské práce je popsán výzkum, který jsem uskutečnila v ZŠ Slovan města Kroměříže.

ZŠ Slovan má celkem 174 žáků 8. a 9. tříd. Žáci jsou dle svého nadání zařazeni do nejrůznějších tříd. Vedle klasických tříd zde mají ještě jazykové třídy, třídy s rozšířenou výukou matematiky a přírodovědných předmětů, třídy s rozšířenou výukou tělesné výchovy či třídy s poruchami učení. Respondentů bylo celkem 75, jejich věkový průměr je 14 let.

Výzkumem ověřuji mé dosavadní poznatky, anebo získávám poznatky úplně nové.

3.1.1 Cíl výzkumu

Hlavním cílem práce je porovnat život dětí z neúplné a úplné rodiny. Dále chci získat informace o vlivu rodiny, zejména o vlivu neúplné rodiny na výchovu a vývoj dětí a srovnat teoretické informace s praktickým životem. Cílem výzkumu je také poodhalit fungování rodiny z pohledu mladého člověka.

Dílčí cíle:

- *Zjistit, jaký je postoj rodiny v současnosti.*
- *Zmapovat problémy soudobé rodiny.*
- *Rozpoznat nepřiměřené výchovné působení.*
- *Poznat nevyhovující účinek prostředí na vývoj dítěte.*
- *Zjistit následek neúplné rodiny ve výchově a rozvoji dítěte.*

Předpokládám, že dnes se okolí k dětem z neúplných rodin staví přirozeně nebo alespoň přirozeněji, než tomu bylo v druhé polovině minulého století. Dále také doufám, že neúplné rodiny jsou v dnešní době svým okolím více povzbuzovány a podporovány.

Hypotézy

- 1. Rodiny žijící ve městě se častěji rozpadají nežli rodiny žijící na vesnici.*
- 2. Vzdělání rodičů má vliv na výchovu dětí.*
- 3. Neúplné rodiny mají více starostlivosti s ekonomickým zabezpečením než rodiny úplné.*

3.1.2 Metodika výzkumu

Informace potřebné ke zpracování této práce byly získány studiem odborných materiálů a dotazníkem určeným jak pro děti z úplných, tak i neúplných rodin. Pro zjištění funkčnosti těchto rodin byl proveden kvantitativní výzkum formou dotazníkového šetření.

Dotazník je přílohou bakalářské práce, byl sestaven na základě porovnání funkčnosti úplných a neúplných rodin. Dotazník byl určený dětem 8. a 9. tříd a byl zcela anonymní. Skládá se z 20 základních otázek – ať už uzavřených, polouzavřených či otevřených. Respondenti buď sami doplňovali odpověď, nebo vybírali nějakou z uvedených variant.

První část dotazníku byla vymezena ke zjištění základních údajů o rodině, tj. věk a pohlaví dítěte, počet sourozenců, místo bydliště, dále vzdělání rodičů, jejich zaměstnání a rodinný stav. Další otázky byly zaměřeny ke zjišťování stability rodiny a její sociálně-ekonomické situaci.

Cílovou skupinu tvoří děti z Kroměříže a jeho okolí. Celkem bylo rozdáno 100 dotazníků, ale návratnost byla jen 75 kusů. Dotazníky byly administrovány ve školním prostředí.

Pro získání údajů o vlivu rodiny, ať už z úplné nebo neúplné rodiny, byla zvolena metoda dotazníku, sestavená dle **nejvýznamnějších částí výzkumu:**

- *rodinné zázemí dětí*
- *důvod neúplnosti rodin*
- *následek neúplnosti rodiny pro děti*
- *vzdělání rodičů*
- *dovolená a výlety v rodině*
- *odměňování dětí, kapesné*
- *vztahy dětí s rodiči*
- *důvěra dětí vůči rodičům*
- *doba věnovaná dětem*
- *postoj dětí k povinnostem*
- *školní výsledky dětí*
- *trávení volného času*

Odpovědi z dotazníků byly zpracovány formou tabulek a grafů. Rozlišilo se tvrzení žáků z úplných a neúplných rodin.

3.1.3 Vlastní výzkum

Respondenty jsou žáci 8. a 9. tříd ZŠ Slovan v Kroměříži.

Dotazník

Otázka č. 1 - Pohlaví

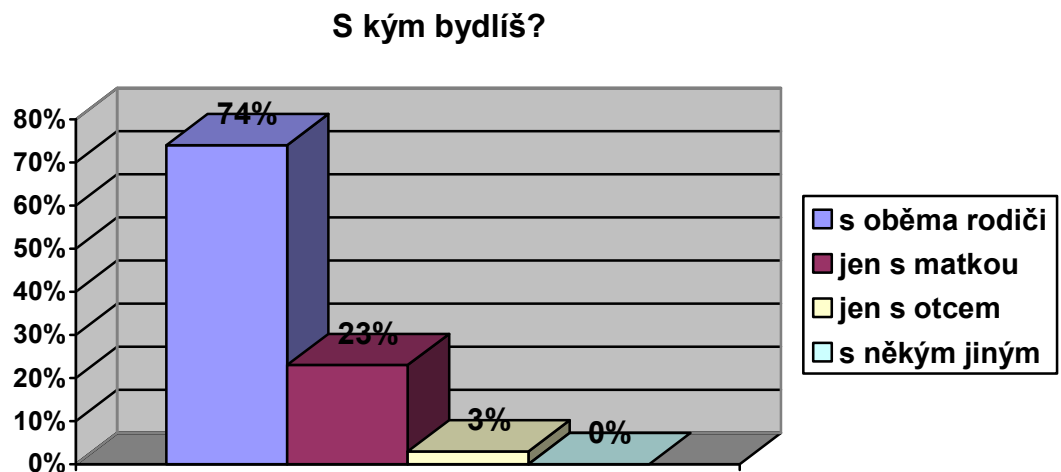
Dotazovaných bylo celkem 75, z toho 31 chlapců a 44 dívek.

Otázka č. 2 - Věk

Věková hranice respondentů je v rozmezí 13 – 16 let. Průměrný věk je 14 let.

Otázka č. 3 - S kým bydlíš?

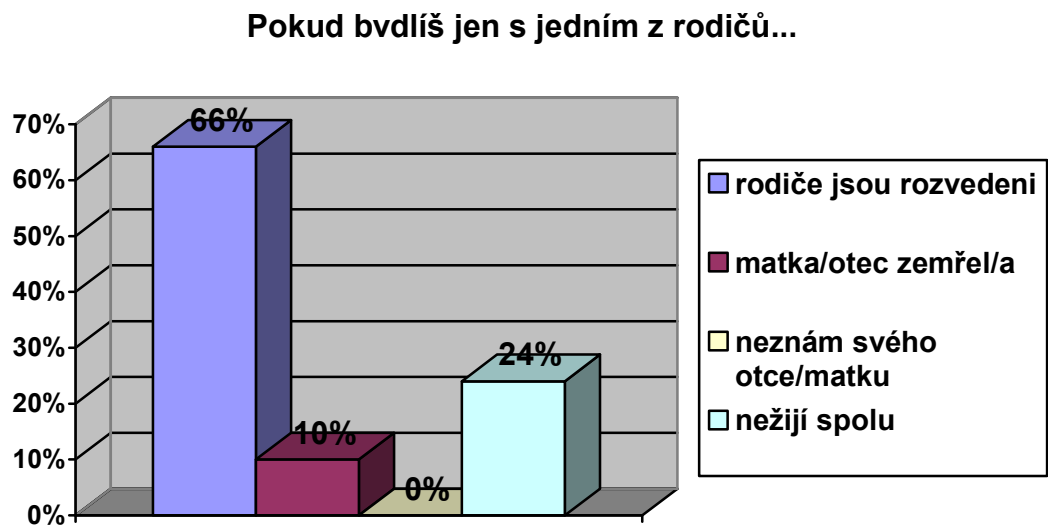
V úplné rodině, tj. s otcem i matkou žije 74% respondentů, (56). V neúplné rodině bydlí 26% (19), z toho 23% (17) s matkou a 3% (2) s otcem. S někým jiným nežije nikdo.

Graf 1 - Grafické znázornění toho, s kým respondenti bydlí.

Otázka č. 4 - Pokud bydlíš jen s jedním z rodičů...

Nejčastější příčinou neúplnosti rodiny je *rozvod*, odpovědělo takto 66% (14) respondentů. U 24% (5) rodin spolu rodiče nežijí. A úmrtí rodiče, ať už otce nebo matky, zažilo 10% (2) respondentů. Všichni dotazovaní znají své rodiče.

Graf 2 - Grafické znázornění toho, proč někteří respondenti žijí jen s jedním rodičem.

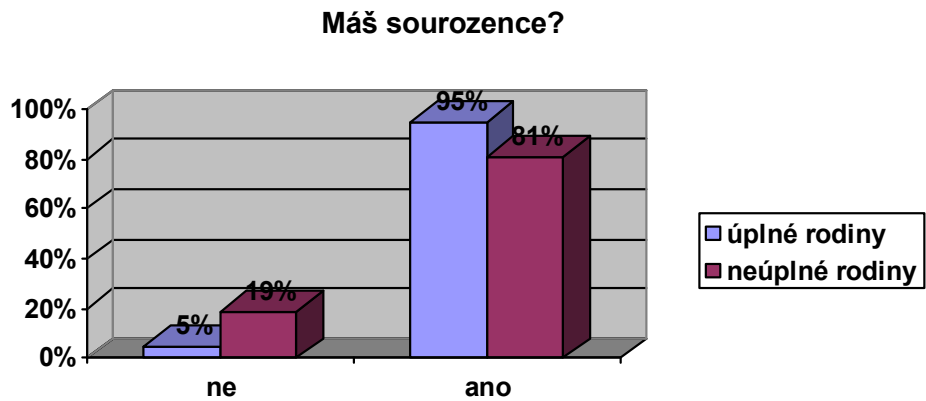
Otázka č. 5 - Kolik ti bylo let, když se vaše rodina rozpadla?

V období, kdy se rodiny respondentů rozpadaly, měly v rozmezí od 1 roku až do 14 let, ale v *průměru 8 let*.

Otázka č. 6 - Máš sourozence?

V úplných rodinách má 95% (52) respondentů sourozence a jen 5% (3) jsou jedináčci. V neúplných rodinách má, oproti úplným, pouze 81% (17) respondentů sourozence a jedináčků je zde více, 19% (4).

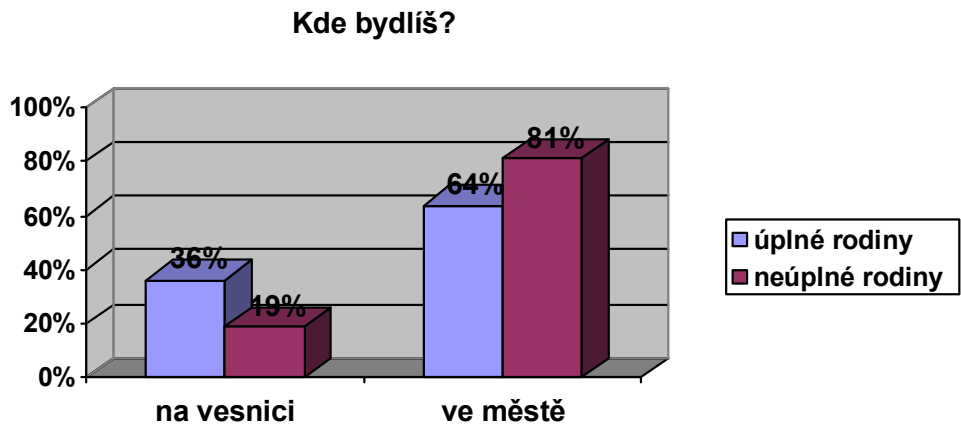
Většina všech respondentů má pouze 1 sourozence, méně už 2. Tři mají 3 sourozence a 1 má čtyři. Jeden respondent dokonce napsal, že má 7 sourozenců a další 8. A k tomu ještě připsal, že doopravdy tolik, že si nedělá legraci.

Graf 3 – Grafické znázornění toho, zda mají respondenti sourozence.

Otázka č. 7 - Kde bydlíš?

81% (17) respondentů z *neúplných rodin* bydlí ve městě, jen 19% (4) na vesnici. Z respondentů, kteří žijí v *úplných rodinách*, bydlí oproti neúplným, pouze 64% (35) ve městě a 36% (20) na vesnici.

Graf 4 – Grafické znázornění toho, kde respondenti bydlí.

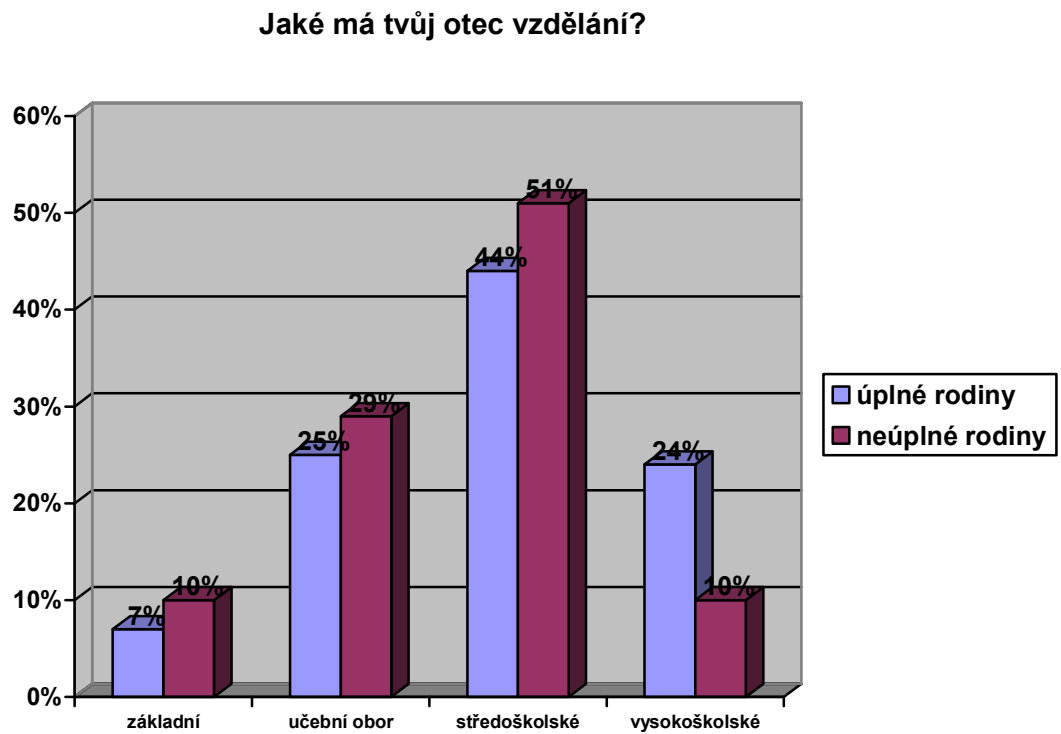
Otázka č. 8 - Co nebo kdo ti v rodině nejvíc chybí?

Více jak polovina všech respondentů odpovědělo, že jim *nechybí nic, nikdo nebo že neví*. V úplných rodinách mezi další nejčastější odpovědi napsali, že jim chybí *děda nebo babička, sourozenci a pochopení*. V neúplných rodinách naopak *zvíře*. Ale objevovaly se zde i odpovědi jako trávení volného času společně či láska.

Otázka č. 9 - Jaké má tvůj otec vzdělání?

51% (11) otců respondentů z *neúplných rodin* dosáhlo středoškolského vzdělání, 29% (6) učebního oboru. Základního a vysokoškolského vzdělání dosáhli stejně, tj. 10% (2).

V *úplných rodinách* na tom byli otcové respondentů podobně, středoškolské vzdělání 44% (24), učební obor 25% (14), vysokoškolské vzdělání 24% (13) a základní vzdělání 7% (4).

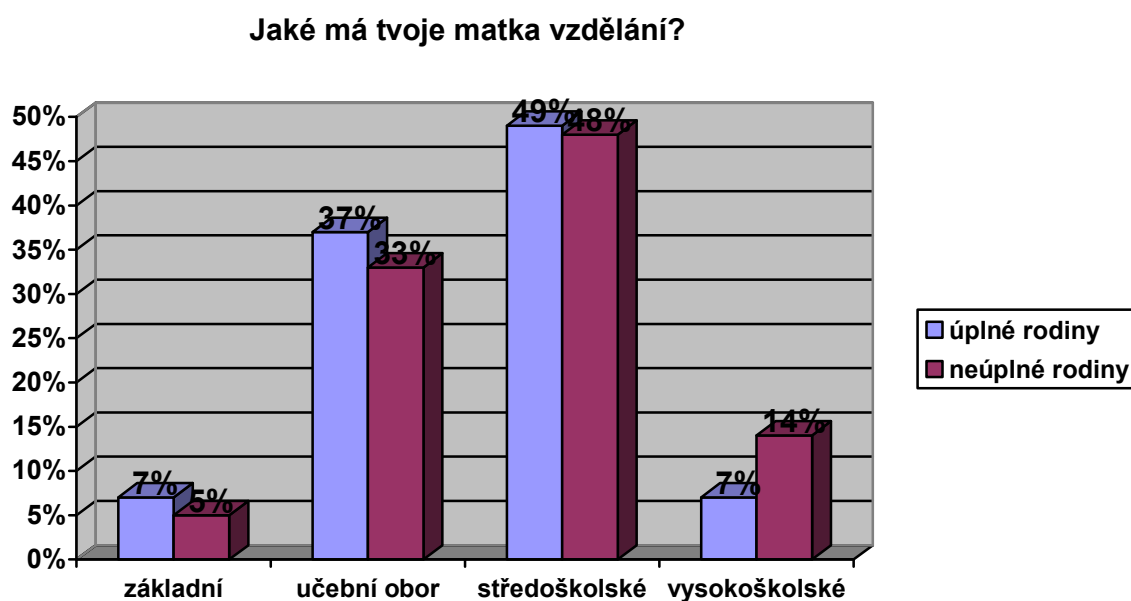
Graf 5 - Grafické znázornění toho, jaké vzdělání mají otcové respondentů.

Otázka č. 10 - Jaké má tvoje matka vzdělání?

Respondenti z *úplných rodin* mají 49% (27) matek se středoškolským vzděláním, 37% (20) s vyučením a stejně 7% (4) matek s vysokoškolským a základním vzděláním.

A matky respondentů z *neúplných rodin* dovršily ve 48 % (10) středoškolského vzdělání, 33% (7) učebního oboru, 14% (3) vysokoškolského vzdělání a pouze u 5% (1) základního vzdělání.

Někteří sice zakroužkovali jednu z odpovědí, ale připsali k tomu, že si doopravdy nejsou jisti, jakého vzdělání jejich rodič dosáhl.

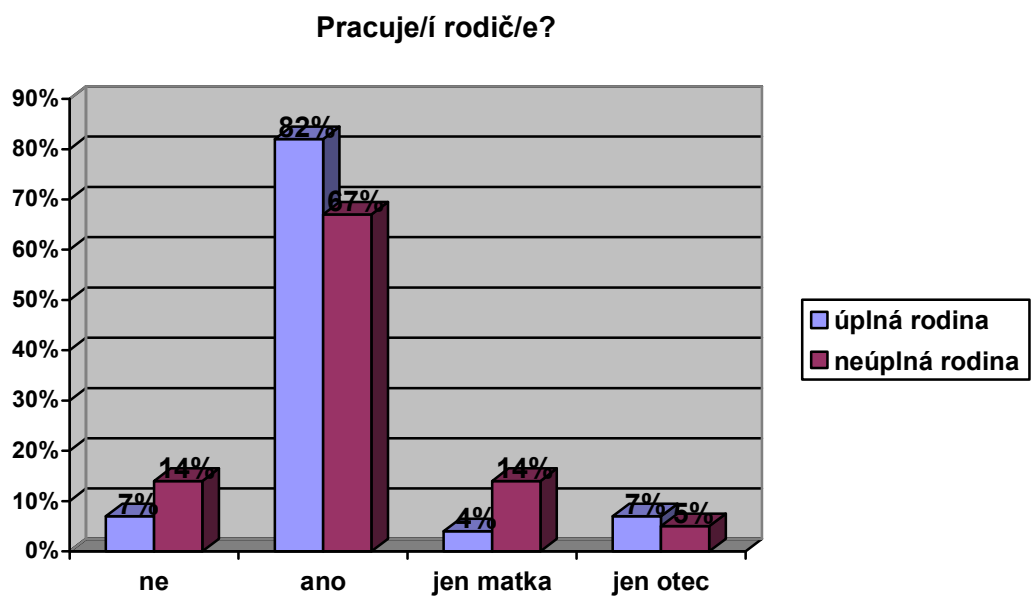

Graf 6 – Grafické znázornění toho, jaké vzdělání mají matky respondentů.

Otázka č. 11 - Pracuje/í rodič/e?

82% (45) respondentů z *úplných rodin* uvedlo, že oba jejich rodiče mají zaměstnání. V 7% (4) rodin pracuje jen otec, a ve stejném procentu oba rodiče nemají zaměstnání. Pouze 4% (2) respondentů uvedlo, že u nich v rodině pracuje jen matka.

Z *neúplných rodin* 67% respondentů uvedlo, že oba jejich rodiče pracují. V 14% (3) má zaměstnání jen matka, a ve stejném procentu oba rodiče nepracují vůbec. Jen otec v neúplných rodinách pracuje v 5% (1).

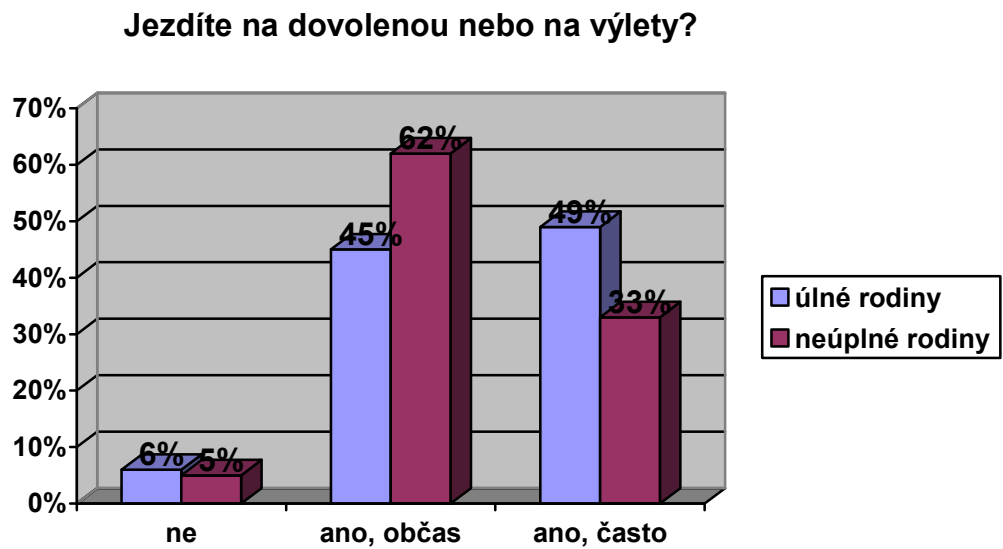

Graf 7 – Grafické znázornění toho, zda rodiče respondentů mají zaměstnání.

Otázka č. 12 - Jezdíte na dovolenou nebo na výlety?

Na grafu je vidět, že 62% (13) respondentů z *neúplných rodin* jezdí aspoň občas na výlety či dovolenou. 33% (7) jezdí často a 5% (1) nejedí vůbec.

Téměř polovina, tj. 49% (27) všech respondentů z *úplných rodin* jezdí hodně často na výlety. O něco méně, tj. 45% (25) jen občas a 6% (3) vůbec.

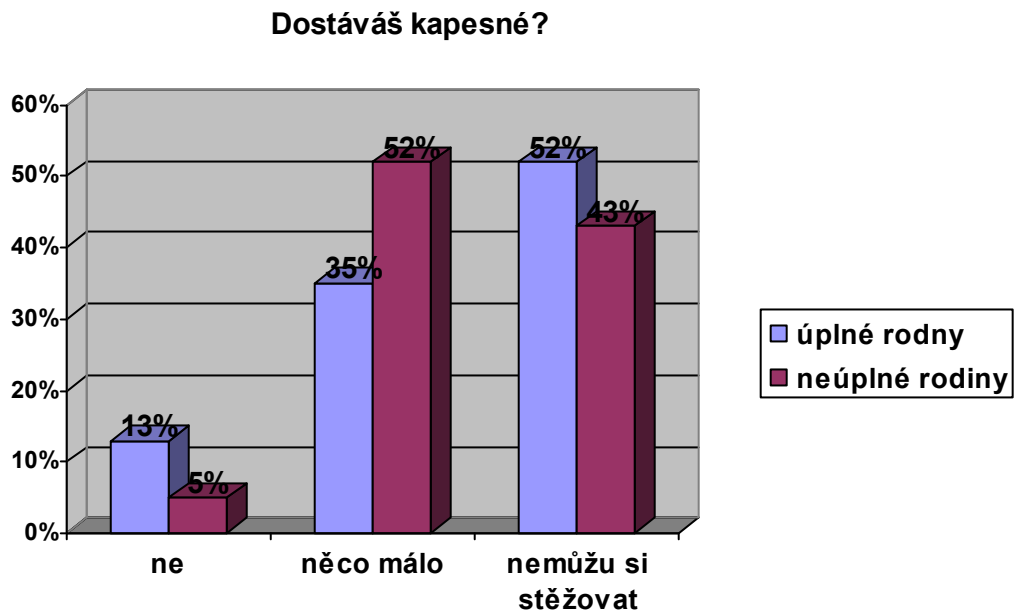

Graf 8 – Grafické znázornění toho, zda respondenti jezdí na dovolenou nebo na výlety.

Otázka č. 13 - Dostáváš kapesné?

Více jak polovina respondentů z *úplné rodiny*, tj. 52 % (29) si nemůže na kapesné od rodičů stěžovat. 35% (19) dostává něco málo a 13% (7) respondentů nedostává žádné kapesné.

52% (11) respondentů z *neúplných rodin* dostává něco málo peněz od rodičů. 43% (9) si nemůže vůbec stěžovat a pouze 5% (1) nedostává vůbec kapesné.

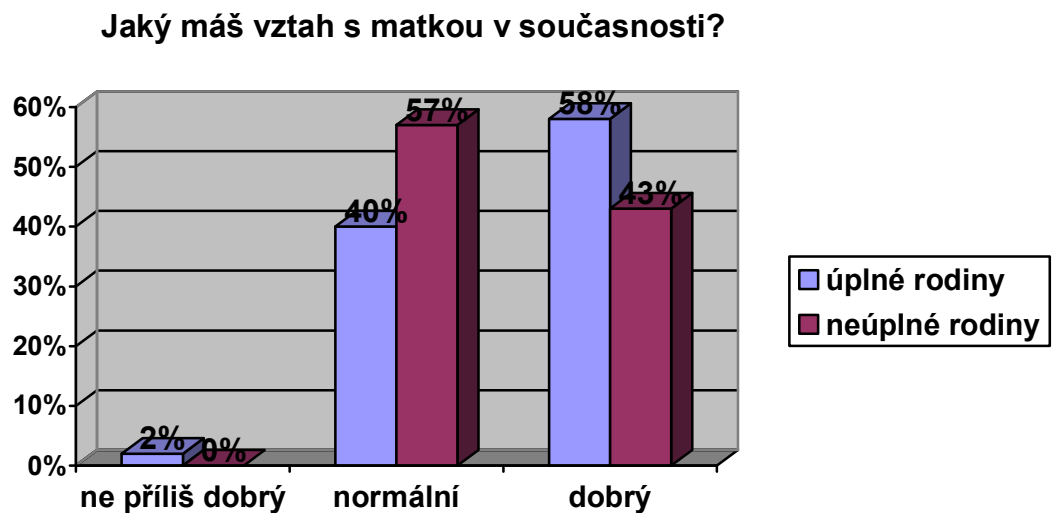

Graf 9 – Grafické znázornění toho, zda respondenti dostávají kapesné.

Otázka č. 14 - Jaký máš vztah s matkou v současnosti?

58% (32) respondentů z *úplných rodin* hodnotí svůj vztah s matkou v současnosti jako dobrý. 40% (22) jako normální a pouze 2% (1) jako ne příliš dobrý.

V *neúplných rodinách* 57% (12) respondentům připadá, že mají s matkou v současnosti normální vztah a v 43% (9) dobrý. Žádný respondent z neúplné rodiny nevyhodnotil svůj současný stav k matce jako ne příliš dobrý.

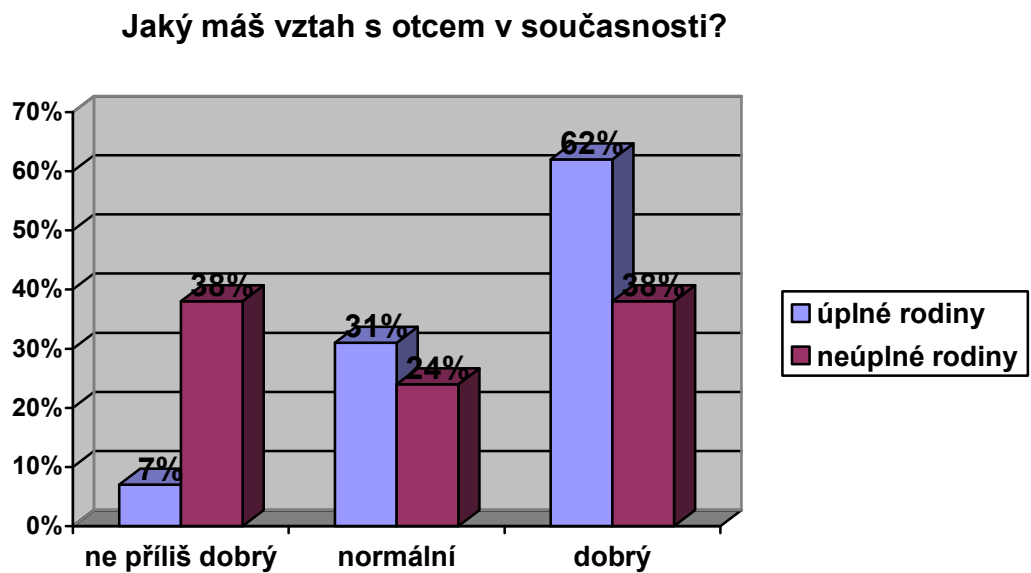

Graf 10 – Grafické znázornění toho, jaký mají respondenti vztah s matkou v současnosti.

Otázka č. 15 - Jaký máš vztah s otcem v současnosti?

62% (34) respondentů z *úplných rodin* hodnotí svůj vztah s otcem jako dobrý, 31% (17) jako normální a 7% (4) jako ne příliš dobrý.

Respondenti z *neúplných rodin* zhodnotili svou nynější situaci s otcem ve stejném procentu, a to je 38% (8) za dobrý i za ne příliš dobrý stav. A 24% (5) respondentů uvedlo, že mají normální vztah s otcem.

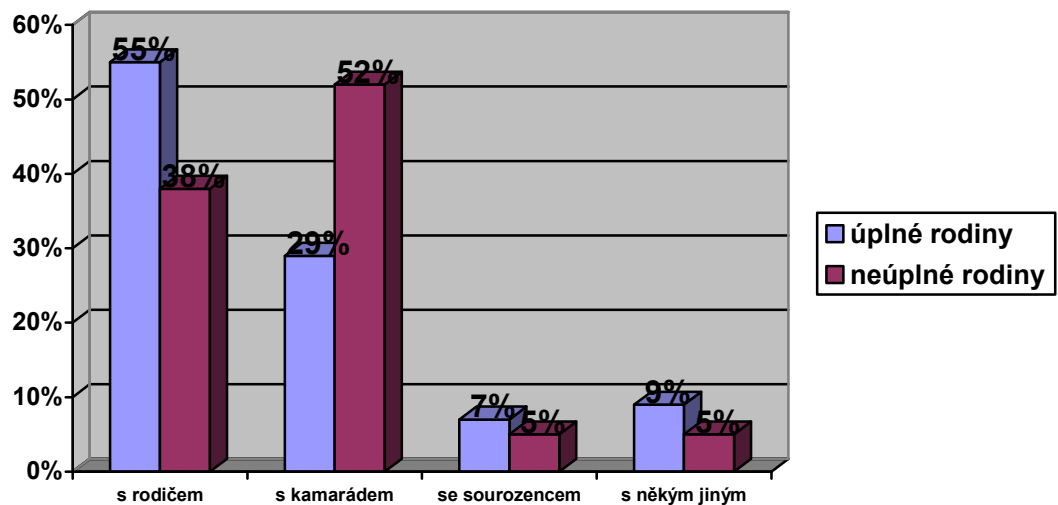
Graf 11 – Grafické znázornění toho, jaký mají respondenti vztah s otcem v současnosti.

Otázka č. 16 - Vyskytne-li se nějaký problém, s kým ho řešíš?

Největší procento odpovědí, u *úplných rodin*, získali rodiče, 55% (30). Druzí v pořadí kamarádi, 29% (16). A nepatrné procento už jen „někdo jiný“ 9% (5) a sourozenci 7% (4). Za někoho jiného vesměs považují babičku, přítele nebo nejlepšího kamaráda. Jeden respondent ke své odpovědi ještě připsal, že si řeší své problémy sám. Jiný zase, že se se všemi nejdříve domluví a pak se rozhodne, jak daný problém bude dál řešit.

V *neúplných rodinách* respondenti své problémy řeší nejdříve s kamarádem, 52% (11), a pak až s rodičem 38% (8). Se sourozencem a s někým jiným je řeší už jen v 5% (1). Jeden respondent k této otázce ještě dodal, že daný problém řeší s tím, kdo mu ho způsobil.

Vyskytne-li se nějaký problém, s kým ho řešíš?

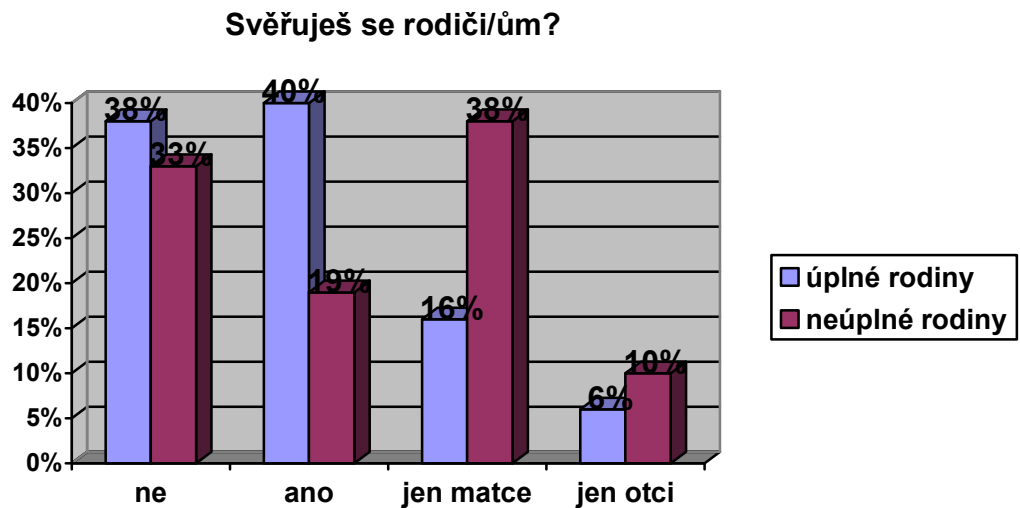
Graf 11 – Grafické znázornění toho, s kým řeší respondenti své problémy.

Otázka č. 17 - Svěřuješ se rodiči/ům?

40% (22) respondentů z *úplné rodiny* se svěřuje rodičům. 38% (21) se nesvěřuje, 16% (9) jen matce a 6% (3) jen otci.

V *neúplných rodinách* je tomu úplně jinak, 38% (8) respondentů se svěřuje jen matce a 33% (7) se nesvěřuje vůbec. 19% (4) respondentů se svěřuje oběma rodičům a jen 10% (2) otci.

Někteří respondenti, kteří odpověděli, že ne, k tomu ještě připsali, že se rodičům nesvěřují kvůli tomu, že jim nevěří, další proto, že ho nepochopí nebo že se raději svěří sourozenci nebo kamarádům.

Graf 12 – Grafické znázornění toho, komu se respondenti svěřují.

Otázka č. 18 - Jaké máš školní výsledky?

Z grafu lze jasně vyčíst, že *většina respondentů* má dle nich *průměrné* školní výsledky. V neúplné rodině je tomu tak v 85% (18) a v úplné v 78% (43). Zbytek odpovědí je v porovnání s těmito výsledky zanedbatelný.

13% (7) respondentů z úplné rodiny má výborné výsledky ve škole a 9% (5) podprůměrné. V neúplných rodinách má naopak 10% (2) podprůměrné školní výsledky a jen 5% (1) výborné.

Graf 13 – Grafické znázornění toho, jaké mají respondenti školní výsledky.

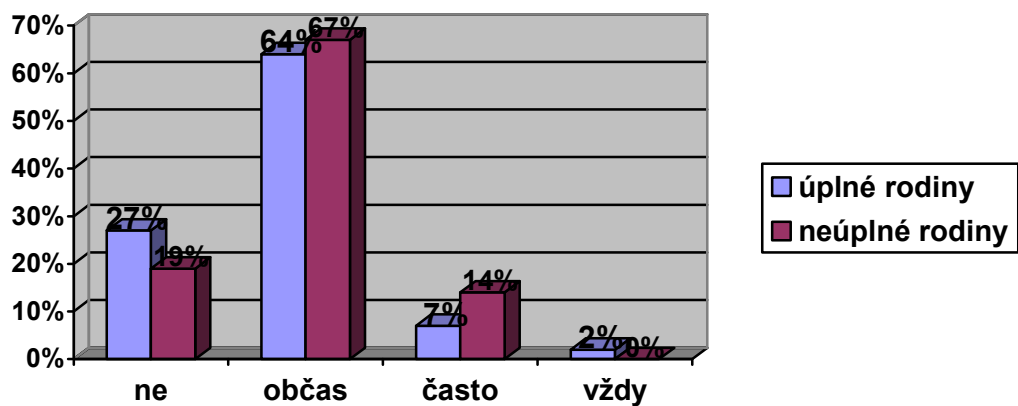
Otázka č. 19 - Pomáhá/jí ti rodič/e při plnění školních úkolů?

I zde je jasně vidět, která odpověď převažuje u obou skupin. Rodiče pomáhají jen *občas* v 67% (14) v neúplné rodině a v 64% (35) v úplné rodině.

27% (15) rodičů z úplných rodin nepomáhá svým dětem s domácími úkoly vůbec, 7% (4) pomáhá často a jen u 2% (1) vždy.

V neúplných rodinách jsou odpovědi zase trochu jiné. 19% (4) respondentům rodiče nepomáhají vůbec a 14% (3) pomáhají často. Žádný z respondentů u této skupiny neopověděl, že mu vždy rodiče pomáhají s úkoly.

Pomáhá/jí ti rodič/e při plnění školních úkolů?

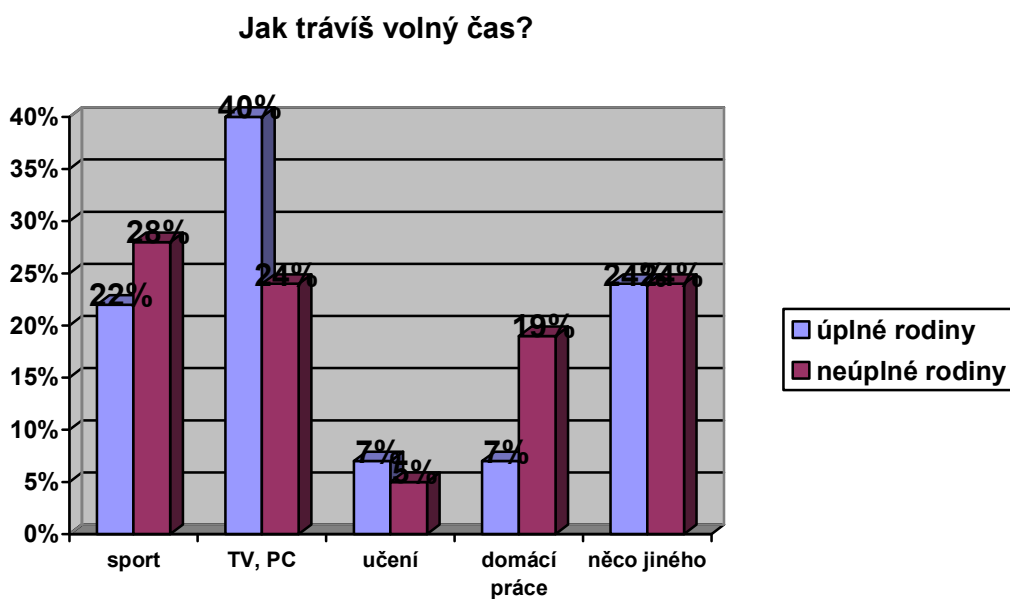
Graf 14 – Grafické znázornění toho, jak často rodiče pomáhají respondentům se školními úkoly.

Otázka č. 20 - Jak trávíš volný čas?

Dle předpokladu, největší procento získal *počítač a televize*, 40% (22) respondentů z *úplných rodin* takto odpovědělo. Dále za zmínku ještě stojí „něco jiného“, 24% (13) a sport 22% (12). Domácím pracím se ve volném čase věnuje 7% (4) žáků, a stejným procentem i učení.

28% (6) respondentů z *neúplné rodiny* odpovědělo, že se ve volném čase věnuje sportu, 24% (5) televizi nebo počítači a něčemu jinému. A 5% (1) se učí.

Za „něco jiného“ respondenti hlavně považují chození s kamarády ven, dále poslouchání hudby, čtení či hru na hudební nástroj. Ale objevily se zde i odpovědi jako chov domácích zvířat, posilovna nebo breakdance či skateboard.

Graf 15 – Grafické znázornění toho, jak tráví respondenti svůj volný čas.

3.1.4 Závěr výzkumu

Bakalářská práce nám má přiblížit poměry soudobé rodiny. Zabývá se tím, jaká je vůbec současná rodina, jak funguje, jaké problémy absolvuje či jakou významnost má v životě mladých.

V souvislosti na teoretickou část byl realizován výzkum dotazníku, jehož záměrem bylo mimo jiné zjistit rozdíly mezi úplnou a neúplnou rodinou, a zda tyto rozdíly ovlivňují chování dnešního mladého člověka.

Ověření hypotéz

Hypotéza č. 1:

Rodiny žijící ve městě se častěji rozpadají nežli rodiny žijící na vesnici.

Tato stanovená hypotéza se potvrdila.

81% respondentů z neúplných rodin bydlí ve městě, jen 19% na vesnici. Z respondentů, kteří žijí v úplných rodinách, bydlí 64% ve městě a 36% na vesnici.

Hypotéza č. 2:

Vzdělání rodičů má vliv na výchovu dětí.

Tato hypotéza se ani nepotvrdila, ani nevyvrátila.

V úplných i v neúplných rodinách největší procento získalo středoškolské vzdělání, jak u otců, tak i u matek, a pak učební obor. Vysokoškolského vzdělání v neúplných rodinách většího procenta dosáhly ženy a v úplných zase naopak muži.

Hypotéza č. 3:

Neúplné rodiny mají více starostlivosti s ekonomickým zabezpečením než rodiny úplné.

Tato hypotéza se potvrdila.

82% respondentů z úplných rodin uvedlo, že oba jejich rodiče mají zaměstnání, v *neúplných rodinách jen 67%*. Pouze pracující matky nebo oba rodiče, kteří vůbec nepracují, jsou ve větším procentu v neúplných rodinách.

Více jak polovina respondentů z úplné rodiny, tj. 52 % si nemůže na kapesné od rodičů stěžovat. 35% dostává něco málo a 13% nedostává žádné kapesné. 52% respondentů z *neúplných rodin dostává něco málo peněz od rodičů*. 43% si nemůže vůbec stěžovat a pouze 5% nedostává vůbec kapesné.

62% respondentů z *neúplných rodin jezdí jen občas na výlety či dovolenou*, 33% často a 5% nejezdí vůbec. Téměř polovina, tj. 49% všech respondentů z úplných rodin jezdí hodně často na výlety. O něco méně, tj. 45% jen občas a 6% vůbec.

Celkové zhodnocení výzkumu

Překvapilo mě, že všichni respondenti z neúplných rodin bydlí s matkou nebo s otcem. Je samozřejmé, že dítě by mělo vyrůstat s rodičem, ale znám mnoho mých vrstevníků, kteří vyrůstali například u babičky, jelikož s matkou nemají dobrý vztah a otce ani neznají. Všichni respondenti naopak své rodiče aspoň znají, i když s oběma nežijí.

Dle předpokladu, většina respondentů má alespoň jednoho sourozence. Jeden z nich dokonce napsal, že má 7 sourozenců a další ještě víc - 8. To, zda jsou všichni vlastní či nevlastní, anebo zda žijí všichni v jednom bytě, se už asi nedozvíme, i když by tato skutečnost byla jistě překvapující.

Je až pozoruhodné, že v mnohem větším procentu děti z úplných rodin nedostávají žádné kapesné od rodičů. Přitom žijí s oběma rodiči, kteří určitě mají dohromady větší příjem než rodič z neúplné rodiny.

38% respondentů z neúplných rodin odpovědělo, že nemá příliš dobrý vztah s otcem v současnosti. Předpokládám, že je to dáno tím, že jejich otec k nim nemá tak vřelý vztah, jak by mezi otcem a dítětem měl být. S tím souvisí i možnost svěřování se s problémy, mnoho respondentů proto odpovědělo, že se svěřuje jen matce.

Víc jak polovina respondentů z neúplných rodin odpověděla, že své problémy řeší nejdříve s kamarádem, a pak až s rodičem. V úplných rodinách je tomu spíše naopak.

Respondenti z neúplných rodin ve větším procentu svůj volný čas tráví domácími pracemi, což je také pochopitelné, jelikož jen jeden rodič v domácnosti nemůže všechno zvládat, a tak se i děti musí více zapojovat.

4 ZÁVĚR

Cílem mé bakalářské práce bylo vystihnout rozdíly mezi úplnou a neúplnou rodinou, zejména porovnat život dětí z neúplných a úplných rodin. Chtěla jsem také upozornit na zvláštnosti při výchově dětí v neúplné rodině. Aby práce splnila svůj cíl, bylo nezbytné se přiblížit více k tomuto tématu, především se seznámit s klady i zápory takové rodiny. Problematika svobodných matek, rozvodů, ovdovění, ale i následujícího života dětí v neúplné rodině zastupuje téma, kterým je třeba zabývat se více do hloubky.

Z výpovědí respondentů jsem zjistila, že co se týká finanční situace, jsou neúplné rodiny vcelku zabezpečené. Děti z neúplných rodin se celkově jeví jako pohodové a vyrovnané. Nelze tedy jednoznačně tvrdit, že neúplnost rodiny je sociálním handicapem. Neúplná rodina je jednou z alternativ rodinného života, která je v řadě aspektů funkční a většinou ekonomicky soběstačná. Přesto se jistě život v neúplné rodině zcela určitě projeví v psychice dítěte. Dítě totiž potřebuje oba milující rodiče, pevné a citové zázemí a někoho, kdo ho pochopí a má ho rád. Proto často děti z neúplných rodin touží po harmonické rodině, kterou si chtějí v budoucnu sami založit.

Nedostatky, kterými mnohé rodiny trpí, nelze jednoznačně označit jako specifikum neúplné rodiny. Problémy se vyskytují jak v úplných rodinách, tak i v neúplných. Dotazovaní z neúplných rodin odpovídali stejně jako všichni ostatní. Lze tedy pouze jen konstatovat, že v neúplné rodině existují možná zvýšená rizika, která mohou vyústit v problém častěji než v případě úplné rodiny.

5 POUŽITÁ LITERATURA

CIBULEC, J. *Manželské praktikum*. Praha: Avicenum, 1984

JANÁČKOVÁ, L. aj. *Nevěra a její zvládnání*. 1 vyd. Praha: Maxdorf, 2008. 94. s. ISBN 978-80-7345-155-4

KIMPLOVÁ, T. *Základy psychologie manželského a rodinného soužití*. 1 vyd. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2008. 88 s. ISBN 978-80-7368-619-2

KLIMEŠ, J. *Partneři a rozchody*. 1 vyd. Praha: Portál, 2005. 240 s. ISBN 80-7367-045-3

MARHOUNOVÁ, J. *Od osamění k nové rodině*. 1 vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988. 123 s.

MÁROVÁ, Z. aj. *Výchova dětí v neúplné rodině*. 2. vyd. Praha: SPN, 1977. 120 s.

MATĚJČEK, Z. *Co děti nejvíc potřebují*. 1 vyd. Praha: Portál, 1994. 108 s. ISBN 80-7178-006-5

MATĚJČEK, Z. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. 1. vyd. Praha: Portál, 1994, 98 s. ISBN 80-85282-83-6

MATĚJČEK, Z. *Rodiče a děti*. 2. vyd. Praha: Avicenum, 1989. 335 s.

MATĚJKOVÁ, E. *Jak řešit konflikty a problémy v partnerských vztazích*. 1 vyd. Praha: Grada Publishing, 2007. 160 s. ISBN 978-80-247-1832-3

MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2006. 311 s. ISBN 80-86429-58-X

MOŽNÝ, I. *Sociologie rodiny*. 1. vyd. Praha: Slon, 1999. 251 s. ISBN 80-85850-75-3

PLAŇAVA, I. *Jak se (ne)rozvádět*. 1 vyd. Praha: Grada Publishing, 1994. 120 s. ISBN 80-7169-129-1

ROZSYPALOVÁ, M. aj. *Psychologie a pedagogika I*. 1. vyd. Praha: Informatorium, 2003. 186 s. ISBN 80-7333-014-8

SINGLY, F. *Sociologie současné rodiny*. 1. vyd. Praha: Portál, 1999. 127 s. ISBN 80-7178-249-1.

SMITH, H. *Děti a rozvod*. 1 vyd. Praha: Portál, 2004. 184 s. ISBN 80-7178-906-2

SOBOTKOVÁ, I. *Psychologie rodiny*. 1. vyd. Praha: Portál, 2001. 176 s.

ISBN 80-7178-559-8

STŘELEČEK, S. aj. *Kapitoly z rodinné výchovy*. 1. vyd. Praha: Fortuna, 1992, 157 s. ISBN 80-85298-84-8

ŠMOLKA, P. *Nevěra: pro podváděné i podvádějící*. 1 vyd. Praha: Grada Publishing, 2003. 112 s. ISBN 80-247-0397-1

ŠMOLKA, P. *Výběr partnera: pro nezadané i zadané*. 1 vyd. Praha: Grada Publishing, 2005. 128 s. ISBN 80-247-1080-3

6 PŘÍLOHY

Příloha č. 1 Dotazník pro žáky 8. a 9. tříd ZŠ